

साहित्यकार आर.आर.चौलागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुरको
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) द्वितीय वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

राधिका भट्टराई

त्रि.वि.दर्ता नं. २४७२६-९५

क्याम्पस रोल नं. ३२/०६४

नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

भरतपुर, चितवन

२०६८

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी राधिका भट्टराईले साहित्यकार आर.आर. चौलागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्णरूपमा सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बन्धित विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०६/०१

डा. कुलप्रसाद ढुङ्गाना

सह-प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन
नेपाली विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरकी विद्यार्थी राधिका भट्टराईले नेपाली एम्.ए. दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको साहित्यकार आर.आर. चौलागाईंको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कनसमिति

प्रा.डा. नारायणप्रसाद खनाल
विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

स. प्रा. डा. कुलप्रसाद ढुङ्गाना
शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

सह-प्राध्यापक श्री भागवतशरण न्यौपाने
बाह्यपरीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०६८/०६/१०

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत आर.आर.चौलागाईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवनको नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको पाठ्यांश परिपूर्तिका निमित्त तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु डा.कुलप्रसाद ढुङ्गाना ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यसको तयारीका क्रममा प्राध्यापन तथा विविध व्यावहारिक कार्यको व्यस्तता हुँदा हुँदै पनि आफ्नो अमूल्य समय दिई अत्यन्तै आत्मीयतापूर्वक मलाई शोधकार्यमा अभिप्रेरित गर्नुका साथै सचेत र सजग गराउँदै निरन्तर सहयोग प्रदान गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुज्यूप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आदरणीय गुरु तथा नेपाली विभागीय प्रमुख प्रा.डा.नारायणप्रसाद खनालप्रति म कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध शीर्षकको चयनको क्रममा आवश्यक सल्लाह दिनुहुने आदरणीय गुरु भवनाथ सडौला ज्यूप्रति पनि म कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्र तयारीको क्रममा आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्ने कार्यदेखि लिएर सोधपुछका लागि आफ्नो व्यस्त समय दिएर पूर्ण सहयोग गर्नुहुने शोध नायक आर.आर. चौलागाई र उहाँको परिवारजनप्रति म आभार प्रकट गर्दछु । शोधनायकसँग चिनापची गराइदिएर र शोधपत्रको तयारीको क्रममा आवश्यक सहयोग गर्नुहुने सहयोगी नवोदित साहित्यकार पुरुषोत्तम आचार्य ज्यूप्रति पनि म आभार व्यक्त गर्दछु । अन्तर्वार्ताको क्रममा कति पनि झन्झट नमानी आफ्नो अमूल्य समय दिई उदारताका साथ सहयोग गर्नुहुने विद्वज्जनप्रति म आभारी छु । यसका अतिरिक्त लेखनकार्यका निमित्त सदैव हौसला एवम् प्रेरणा दिई सहयोग पुऱ्याउनु हुने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभागका सम्पूर्ण गुरुहरू तथा पुस्तकालयका कर्मचारीहरू विजयराज पण्डित, शिवप्रसाद पोखरेल सहित वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसको पुस्तकालय परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने सिलसिलामा व्यक्तिगत रूपमा घरायसी चाँजोपाँचो मिलाई अध्ययन र अनुसन्धानका लागि उपयुक्त वातावरण तयार पारिदिने तथा आवश्यक सामग्री सङ्कलन गर्न सहयोग गर्ने मेरा पति यादवराज ढकालप्रति म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सदैव हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने मेरा आदरणीय बुवा श्री खगेश्वर भट्टराई र आमा श्री चन्द्रकला भट्टराईप्रति पनि म कृतज्ञ छु । यसका अतिरिक्त यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्पूर्ण महानुभावहरूका साथै यस शोधपत्रलाई शुद्धसँग समयमै टड्कण गरिदिनु हुने श्री हिरामाया छुमीप्रति पनि म आभारी छु ।

अन्त्यमा, साहित्यकार आर.आर.चौलागाईको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्रसङ्काय, नेपाली विभाग, वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर चितवन समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०६८/०६/०१

शोधार्थी

राधिका भट्टराई
त्रि.वि. दर्ता न. २४७२६-९५
क्याम्पस क्र.सं. ३२/०६४
नेपाली विभाग

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, भरतपुर, चितवन

विषयसूची

- (क) आवरणपृष्ठ
- (ख) शोधपत्रको स्वीकृतिपत्र
- (ग) शोध निर्देशकको मन्तव्य
- (घ) कृतज्ञता ज्ञापन
- (ङ) सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

परिच्छेद: एक शोधपरिचय

	पृष्ठ संख्या
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको विवरण र समीक्षा	२
१.५ शोधको औचित्य र महत्त्व	६
१.६ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	६
१.७ शोधविधि र सामग्री सङ्कलन पद्धति	६
१.७.१ शोधविधि	७
१.७.१.१ अन्तर्वार्ता र भेटघाट	७
१.७.१.२ पुस्तकालयीय अध्ययन पद्धति	७
१.७.१.३ सैद्धान्तिक ढाँचा	७
१.७.२ सामग्री सङ्कलन पद्धति	८
१.८. शोधपत्रको रूपरेखा	८

परिच्छेद : दुई

साहित्यकार आर.आर.चौलागाईको जीवनीको अध्ययन

२.१	पृष्ठभूमि	९
२.२	जन्म र जन्मस्थान	१०
२.३	वंश परम्परा, बाल्यकाल र उपनयन	१०
२.४	शिक्षादीक्षा	११
२.५	वैवाहिक तथा पारिवारिक स्थिति	११
२.६	आर्थिक अवस्था र पेसा	१२
२.७	कार्यक्षेत्रमा प्रवेश	१३
२.८	लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	१३
२.९	दिनचर्या	१४
२.१०	ईश्वरप्रतिको आस्था	१५
२.११	रुचि तथा स्वभाव	१६
२.१२	भ्रमण	१७
२.१३	स्मरणीय दुःखसुखका क्षणहरू	१७
२.१४	साहित्यिक मान्यता र जीवन दर्शन	१८
२.१५	सम्मान र पुरस्कार	१९
२.१६	सङ्घ-संस्थासँगको आवद्धता	२०
२.१७	सारांश	२०

परिच्छेद : तीन

साहित्यकार आर.आर.चौलागाईको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	पृष्ठभूमि	२२
३.२	बाह्य व्यक्तित्व	२२

३.३	आन्तरिक व्यक्तित्व	२३
३.३.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	२३
३.३.१.१	कवि व्यक्तित्व	२५
३.३.१.२	कथाकार व्यक्तित्व	२६
३.३.१.३	हाइकु, छोक र मुक्तककार व्यक्तित्व	२७
३.३.१.४	गीतकार व्यक्तित्व	२७
३.३.१.५	गजलकार व्यक्तित्व	२८
३.३.२	साहित्येतर व्यक्तित्व	२८
३.३.२.१	सम्पादक व्यक्तित्व	२९
३.३.२.२	राजनीतिक व्यक्तित्व	२९
३.३.२.३	प्रशासनिक व्यक्तित्व	३०
३.३.३	जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनबीचको अन्तर्सम्बन्ध	३१
३.३.४	सारांश	३२

परिच्छेद : चार

साहित्यकार आर.आर.चौलागाईंका पुस्तकाकार कृतिहरूको अध्ययन

४.१	विषयप्रवेश	३४
४.१.१	सामन्तीलाई चिठी कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	३४
४.१.१.१	शीर्षक	३५
४.१.१.२	संरचना	३५
४.१.१.३	विषयवस्तु	३६
४.१.१.४	रसभाव	३८
४.१.१.५	दृष्टिविन्दु	३९
४.१.१.६	जीवनदृष्टि	३९
४.१.१.७	लय/छन्द	४०
४.१.१.८	भाषाशैली	४१

४.१.१.९	अलङ्कार	४१
४.१.१.१०	बिम्ब र प्रतीक	४२
४.१.१.११	सारांश	४३
४.१.२	नौलो बिहानी कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	४३
४.१.२.१	शीर्षक	४३
४.१.२.२	संरचना	४४
४.१.२.३	विषयवस्तु	४४
४.१.२.४	रसभाव	४५
४.१.२.५	दृष्टिविन्दु	४६
४.१.२.६	जीवनदृष्टि	४६
४.१.२.७	लय/छन्द	४७
४.१.२.८	भाषाशैली	४७
४.१.२.९	अलङ्कार	४८
४.१.२.१०	बिम्ब र प्रतीक	४८
४.१.२.११	सारांश	४९
४.१.३	जिउँदा मानिसहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	५०
४.१.३.१	शीर्षक	५०
४.१.३.२	संरचना	५०
४.१.३.३	विषयवस्तु	५१
४.१.३.४	रसभाव	५२
४.१.३.५	दृष्टिविन्दु	५३
४.१.३.६	जीवनदृष्टि	५३
४.१.३.७	लय/छन्द	५४
४.१.३.८	भाषाशैली	५५
४.१.३.९	अलङ्कार	५५
४.१.३.१०	बिम्ब र प्रतीक	५५

४.१.३.११ सारांश	५६
४.१.४ बन्धनभिन्नका अभिव्यक्तिहरू कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	५७
४.१.४.१ शीर्षक	५७
४.१.४.२ संरचना	५७
४.१.४.३ विषयवस्तु	५८
४.१.४.४ रसभाव	५९
४.१.४.५ दृष्टिबिन्दु	६०
४.१.४.६ जीवनदृष्टि	६०
४.१.४.७ लय/छन्द	६०
४.१.४.८ भाषाशैली	६१
४.१.४.९ अलङ्कार	६१
४.१.४.१० बिम्ब र प्रतीक	६२
४.१.४.११ सारांश	६४
४.१.५ चास्सचुस्स हाइकु, छोक र मुक्तक सङ्ग्रहको अध्ययन	६४
४.१.५.१ शीर्षक	६७
४.१.५.२ संरचना	६७
४.१.५.३ विषयवस्तु	६७
४.१.५.४ रसभाव	६८
४.१.५.५ दृष्टिबिन्दु	६९
४.१.५.६ जीवनदृष्टि	६९
४.१.५.७ लय/छन्द	७०
४.१.५.८ भाषाशैली	७०
४.१.५.९ बिम्ब र प्रतीक	७०
४.१.५.१० सारांश	७२
४.१.६ यात्राका गीतहरू गीत सङ्ग्रहको अध्ययन	७२
४.१.६.१ शिल्पसंरचना	७४

४.१.६.२	मूलभाव	७८
४.१.६.३	भाषाशैली	७९
४.१.६.४	गेयता	८०
४.१.६.५	सारांश	८०
४.१.७	तुवाँलोभिन्न र तुवाँलो बाहिर कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	८१
४.१.७.१	शीर्षक	८१
४.१.७.२	संरचना	८१
४.१.७.३	विषयवस्तु	८२
४.१.७.४	रसभाव	८४
४.१.७.५	दृष्टिबिन्दु	८५
४.१.७.६	जीवनदृष्टि	८५
४.१.७.७	लय/छन्द	८५
४.१.७.८	भाषाशैली	८६
४.१.७.९	अलङ्कार	८६
४.१.७.१०	विम्ब र प्रतीक	८६
४.१.७.११	सारांश	८७
४.१.८	कविता लेख्नु निरर्थक हुन्छ कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	८८
४.१.८.१	शीर्षक	८८
४.१.८.२	संरचना	८८
४.१.८.३	विषयवस्तु	८९
४.१.८.४	रसभाव	९१
४.१.८.५	दृष्टिबिन्दु	९१
४.१.८.६	जीवनदृष्टि	९१
४.१.८.७	लय/छन्द	९२
४.१.८.८	भाषाशैली	९२
४.१.८.९	अलङ्कार	९३

४.१.८.१०	बिम्ब र प्रतीक	९३
४.१.८.११	सारांश	९४
४.१.९	आस्था रोपेर मनका गराहरूमा कविता सङ्ग्रहको अध्ययन	९५
४.१.९.१	शीर्षक	९५
४.१.९.२	संरचना	९५
४.१.९.३	विषयवस्तु	९६
४.१.९.४	रसभाव	९७
४.१.९.५	दृष्टिबिन्दु	९८
४.१.९.६	जीवनदृष्टि	९९
४.१.९.७	लय/छन्द	९९
४.१.९.८	भाषाशैली	१००
४.१.९.९	अलङ्कार	१००
४.१.९.१०	बिम्ब र प्रतीक	१०१
४.१.९.११	सारांश	१०२
४.१.१०	विघटनको तयारीमा लघु कथा सङ्ग्रहको अध्ययन	१०३
४.१.१०.१	कथानक	१०३
४.१.१०.२	पात्र	१११
४.१.१०.३	परिवेश	११३
४.१.१०.४	भाषाशैली	११४
४.१.१०.५	उद्देश्य	११४
४.१.१०.६	सारांश	११५
४.२	निष्कर्ष	११६

परिच्छेद : पाँच

उपसंहार

५.१	निष्कर्ष	११७
५.२	समग्र निष्कर्ष	११८

तालिका सूची

(क) यात्राका गीतहरूको विश्लेषण ७५

प्रमुख सन्दर्भसूची

(क) सन्दर्भ ग्रन्थसूची १२१

(ख) पत्रिका सूची १२३

(ग) शोधपत्र सूची १२३

परिशिष्ट खण्ड

परिशिष्ट : एक - आर.आर.चौलागाईंका फुटकर रचनाहरूको कालक्रमिक विवरण
र उपलब्ध स्रोतहरू १२४

परिशिष्ट : दुई - अन्तर्वार्ताका प्रश्नावली

(क) शोधनायकसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली १२६

(ख) विशिष्ट व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता प्रश्नावली १२६

(ग) विभिन्न व्यक्तिहरूसँग गरिएको मौखिक कुराकानी र
अन्तर्वार्ताको स्रोतविवरण १२७

परिशिष्ट : तीन - शोधनायक आर.आर.चौलागाईंले प्राप्त गरेका सम्मानपत्रको प्रतिलिपि १२९

परिशिष्ट : चार - शोधनायक आर.आर.चौलागाईंको छायाचित्र १३३

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरूको पूरा रूप यस प्रकार छ :

एस.एल.सी.	स्कूल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
के.जी.	किलोग्राम
क्र.सं.	क्रमसङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
चौ.सं.	चौथो संस्करण
टि.भि.	टेलिभिजन
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
न.	नम्बर
ने.क.पा.ए.माले	नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एकीकृत मार्क्सवाद लेनिनवाद
पृ.	पृष्ठ
प्रलेस	प्रगतिशील लेखक सङ्घ
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
बि.बि.सी.	ब्रिटिस बोर्डकास्टिड कर्पोरेसन
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.पि.	विश्वेश्वर प्रसाद
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक
संस्क.	संस्करण
सासम	साहित्य सङ्गम मकवानपुर
स्व.	स्वर्गीय
हे.न.पा.	हेटौंडा नगरपालिका